

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/119/16-21>**Vüsalə Qaziyeva**

Bakı Slavyan Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0002-0484-676X>

vusalagaziyeva73@gmail.ru

M. Y. Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanında psixologizm aspektləri

Xülasə

Bu işdə M.Y.Lermontovun «Zəmanəmizin qəhrəmanı» romanında psixologizm anlayışına və onun əsərdəki roluna diqqət yetirilir. Əsərdə şəxsiyyətin daxili dünyasının, psixoloji vəziyyətlərinin və ruh halının dərin və çoxqatlı təsviri vasitəsilə müəllif insan psixologiyasını və daxili mübarizəsini geniş şəkildə araşdırır. Romanın qəhrəmanı Peçorin vasitəsilə psixologizmin ədəbiyyatda yeni bir səviyyəyə yüksəlməsi, şəxsiyyətin daxili aləminin və ruh halının detallı və real şəkildə təqdim olunması göstərilir. Bu işdə psixologizmin əsərdəki funksiyası, onun fəlsəfi və ədəbi məzmunu, eləcə də şəxsiyyətin daxili dünyasının təhlili əsas mövzulardan biri kimi nəzərdən keçirilir. Nəticədə, «Zəmanəmizin qəhrəmanı» romanında psixologizm yeni bir mərhələ açır və insan ruhunun dərinliklərinə səyahət üçün zəngin imkanlar yaradır.

Açar sözlər: rus ədəbiyyatı, psixologizm, şəxsiyyət problemi, təhlili yanaşma, fəlsəfi analiz

Vusala Gaziyeva

Baku Slavic University

PhD in Philology

<https://orcid.org/0009-0002-0484-676X>

vusalagaziyeva73@gmail.ru

Aspects of Psychologism in M. Y. Lermontov's Novel "A Hero of Our Time"

Abstract

This study focuses on the concept of psychologism and its role in M. Y. Lermontov's novel *A Hero of Our Time*. Through the deep and multi-layered depiction of the protagonist's inner world, psychological states, and emotional experiences, the author explores human psychology and internal conflict in a comprehensive way. Using the character of Pechorin, the novel demonstrates the elevation of psychologism to a new level in literature, presenting the individual's inner world and emotional state in a detailed and realistic manner. This work examines the function of psychologism in the novel, its philosophical and literary content, as well as the analysis of the individual's inner world as one of the central themes. As a result, *A Hero of Our Time* marks a new stage in the development of psychologism, offering rich opportunities for exploring the depths of the human soul.

Keywords: Russian literature, psychologism, the problem of personality, analytical approach, philosophical analysis

Giriş

M.Y.Lermontovun «Zəmanəmizin qəhrəmanı» romanında diqqət çəkən məqamlardan biri odur ki, «tarixi insanın gözü ilə qiymətləndirmək» prinsipi ilk dəfə rus ədəbiyyatında məhz M. Y. Lermontovun romanında özünü göstərmişdir. Əgər rus realizm ədəbiyyatının 40-cı illərində əsas diqqət cəmiyyətin və ictimai şəraitin insanı deformasiya edən, insan şəxsiyyətini pozan tərəflərinə

yönəlmişdisə, romantizm dövründə isə M. Y. Lermontovda əsas diqqət şəxsiyyətə yönəldilir. Bu şəxsiyyət cəmiyyətdən və mühitdən təsirlənir, onlara qarşı çıxır və dünyaya iradəsinin azadlığı üçün öz haqqını tələb edir.

M.Y.Lermontovun «Zəmanəmizin qəhrəmanı» əsərinin əsas mövzusu – insan şəxsiyyətinin taleyi, onun ruhani həyatı, ictimai fəaliyyəti və psixologiyasıdır. Şəxsiyyətin daxili dramını açmaq romanın mərkəzində dayanır. Ancaq bu, yeganə məqsəd deyil. Yazıçı öz qəhrəmanının ruhunu dərin psixoloji analiz etdikdən sonra onun fəlsəfi ümumiləşməsinə keçir və insanın kainatda yerini və məqsədini müəyyən edir.

Tədqiqat: M.Y.Lermontovun təhlili yanaşması şəxsiyyət məsələsində realistlik romanda daha da dərinləşir. Bu əsərdə yazıçı yalnız şəxsiyyətin özünəqəsd və üsyanını təsvir etməklə kifayətlənmir, həm də bu məsələyə dərin psixoloji, sosial və fəlsəfi analiz verir. «Zəmanəmizin qəhrəmanı» əsərində M.Y.Lermontov şəxsiyyətin psixologiyasını fəlsəfi səviyyədə anlamağa çalışır. Buna görə də, İ. Vinogradov tam haqlı olaraq romanı «fəlsəfi roman» adlandırır (Dolinina, 1975, s. 13). Alim bu fikri romanın sonuncu hissəsi olan – «Fatalist» əsərinin analizi ilə əsaslandırır və sübut edir. Bu hissə M.Y.Lermontovun şəxsiyyət, iradənin azadlığı haqqında bütün fəlsəfi düşüncələrinin yekunu sayılır. M.Y.Lermontovun sosial-psixoloji xarakterologiyasının aspekti yalnız qəhrəmanın xarakterinin görünən, xarici və determinizmlə müəyyən olunmuş tərəfidir. Əsas qəhrəmanın görünməz fəlsəfi aspektləri isə çox dərinlərdə gizlidir. Romanın səhifələrində Peçorin xarakteri və davranışlarının fəlsəvi-psixoloji analizi baş verir.

Tədqiqat

Beləliklə, Peçorinin xarakterinin dialektik inkişafı psixoloji analizdən fəlsəfi analizə doğru gedir. Daha da dərinləşərək, romanın sonuncu hissəsində psixoloji analiz həqiqətən fəlsəfi analizə çevrilir. «Fatalist»dən əvvəl isə, bütün roman boyunca qəhrəmanın öz təcrübəsində iradənin azadlığı xüsusiyyətini həyata keçirməsinin paradoksu və ziddiyyətləri təsvir olunur. Peçorin hələ də fəaliyyət və ruh halı baxımından təsvir edilir. Bu bölmələr oxucuda çoxsaylı suallar doğurur: Peçorin kimdir, onun şübhələrinin və narazılığının səbəbləri və kökləri nələrdir? Bu sualların çoxuna M. Y. Lermontov «Fatalist»də cavab verir (Asmus, 1996).

M. Y. Lermontovun realizm romanında şəxsiyyət, özünü təsdiq etməyə çalışan bir varlıqdır. Peçorin, özünü təsdiq etmədən, heç nə elan etmədən dünyaya dürüst və obyektiv baxa bilmir. Öz şəxsiyyətini itirməmək üçün qəhrəman cəmiyyətin hamılıqla eyniləşdirən, şəxsiyyəti yox edən təsirlərinə qarşı mübarizə aparmalıdır. Qəhrəmanın şəxsiyyəti, onun həyatın mənasını axtarışı, özünü tənqid etməsi və həyat doluluğu ilə fərqlənir. Qəhrəman ətraf dünyası ilə, öz-özü ilə, cəmiyyətin dikte etdiyi normalar və prinsiplərlə daimi ziddiyyət içindədir. M. Y. Lermontov Peçorini təsvir edərkən onun şəxsiyyətinin ziddiyyətli ruh halını göstərməkdə qeyri-adi incəlik əldə edir. O, qəhrəmanın ruhundakı polar güclərin dinamik vəziyyətini dəqiq təsvir edir. M. Y. Lermontov Peçorini ən dəf edilməz ehtirasları, onun xarakterinin ziddiyyətlərinin kəskin ifadələrində təsvir etmişdir.

“Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanının ideya mərkəzi məhz şəxsiyyətdir, onun ruhsal və zehni həyatıdır. Qriqoriy Aleksandroviç Peçorin – müstəsna iradəyə malik bir şəxsiyyətdir ki, o, ətrafdakı dünyanı qəbul etmir və ona qarşı öz azadlığını, iradəsini, şəxsiyyətini qoyur. Qəhrəmanın cəmiyyətlə münasibətinin başlanğıcı və səbəbi onun cəmiyyət üzərindəki üstünlüyünü dərk etməsidir. Peçorin, parlaq bir şəxsiyyət olaraq, ictimai rəyin və cəmiyyətin simpatiyalarının mövcud çərçivələrinə sığmır. O, onda olan gücləri və qabiliyyətləri hiss edir. Amma bunları mövcud ictimai münasibətlər sistemində həyata keçirə bilmir. Şəxsiyyət öz dövründən, mühitindən yüksəkdir. Belə bir şəxsiyyətin gücü çıxış yolu tapmadıqda, dağıdıcı qüvvəyə çevrilir, bu da bütün ənənəvi davranış normalarını, cəmiyyətin etik normalarını pozur və beləliklə özünü – bu gücün daşıyıcısını da məhv edir. Peçorin yalnız ətrafına deyil, özünə də saysız fəlakətlər gətirir. Dünyaya qarşı mübarizə özünə qarşı mübarizəyə çevrilir, dünyadan narazılıq özündən narazılıqla bitir, başqalarının həyatına laqeyd yanaşma öz həyatına laqeyd yanaşmanı istisna etmir. O, yalnız cəmiyyətlə deyil, həm də özü ilə hesablaşır. Cəmiyyət və dövr şəxsiyyətdən daha mühafizəkardır. Şəxsiyyətin inkişafı həmişə cəmiyyətin inkişafını qabaqlayır. Buna görə Hegel bütün dahi insanların taleyinin faciəli olduğunu

düşünürdü, çünki onlar qaçılmaz olaraq dövr və cəmiyyətlə, mövcud olan ənənəvi dünya görüşləri ilə münəfiyə girirlər.

M. Lermontovun romanı Fransız psixoloji nəsrinin nümunələri ilə əlaqəsini ortaya qoyur və onun ən yaxşı ənənələrini davam etdirir. İradəli şəxsiyyət problemi Senankurun “Oberman”, B. Konstantin “Adolf”, Şatobrianın “René”, A. Müsse’nin “İkincilərin Etirafı” kimi əsərlərdə işıqlandırılmışdır. Bu əsərlərdə “Zəmanəmizin qəhrəmanı”nda olduğu kimi, şəxsiyyət və mühit arasındakı uyğunsuzluq, şəxsiyyətin öz ruhundakı ziddiyyət, onun ikiliyi eynidir.

Başlanğıcda M. Y. Lermontov romanına “XIX əsrin qəhrəmanlarından biri” adını vermişdi ki, bu da A. Müsse’nin “İkincilərin Etirafı” romanının adı ilə aydın bir şəkildə bağlıdır. M. Lermontov romanının mərkəzində isə “dövr uşağı” xəstəliyi ilə yoluxmuş bir tip yox, iradə azadlığına sahib, dövrü ilə mübarizəyə girən dərin bir xarakter açıqlanır (Shevchenko, 1962).

A. Müsse “İkincilərin Etirafı” romanında yazır: “Ağır xəstəliklərimiz iki səbəbdən irəli gəlir: 1793 və 1814 illərindən keçmiş xalq iki yaraya sahibdir. Hər şey, nə varsa, artıq keçmişdədir. Nə olacaqsız, hələ baş verməyib, buna görə də, bizim əzablarımızın izahını başqa bir yerdə axtarmayın” (Merezhkovskiy, 1969, s.16). Əsərin qəhrəmanı M. Y. Lermontov da keçmişdə baş vermiş qəhrəmanlıq hadisələri və 1825-ci ildə baş vermiş faciəli hadisələrin iştirakçıları olan Peçorinlərin atalarının iştirak etdiyi dövrün insanıdır. Öz növbəsində, bu nəsil ulduz saatını gözləmədən, böyük işlərdə gücünü tətbiq etmək imkanına malik olmayıb. Buna görə də, onun içində güclü qüvvələr refleksiya və çıxış yolu olmayan şübhələrə sərf olunur. Ancaq əgər Müsse bu xəstəliyin müalicə olunması imkanına ümid bəsləyirdisə, M. Y. Lermontov başqa bir vəzifə qoyur. Yazıçı deyir: «Amma bundan sonra da düşünməyin ki, bu kitabın müəllifi heç vaxt insanın pis vərdişlərini düzəltmək üçün qürurlu arzu ilə dolacaq... Xəstəlik göstərilib, onu necə müalicə etmək isə artıq Tanrı bilən işdir!» (Merezhkovskiy, 1969, s. 456).

Bu romanda yazıçının çox sayda şəxsi təcrübələri mövcuddur. Burada öz nəslinin xəstəliklərini və pis vərdişlərini anlamağa çalışan peyğəmbər və şahid danışır. Ədalətli şəkildə O. N. Osmolovskiyə görə, M. Y. Lermontov «tam şəxsiyyət tapmağa çalışır, siniflərin dialektikasını və insanın təbii təbiətinin onun davranışına təsirini anlamağa çalışır» (Osmolovskiy, 1981, s. 33). Peçorin çoxşaxəli şəxsiyyətdir. Onun içində «hüduzsuz qüvvələr», həqiqətən ali insan həyatına olan arzu var. Amma o, mübarizə və inkar ruhu ilə doludur. Güclü şəxsiyyət olan Peçorin içindəki boşluğu doldurmaq üçün «cəlbədicilik vasitələrinə» aludə olur. Bu da onun ziddiyyətli və sirrli olmasına səbəb olur.

Artıq Peçorinin xarici görünüşü belə onun ziddiyyətli təbiətindən bəhs edir. Qəhrəmanın gülən zaman gülməyən gözləri, «nevrotik zəiflik» onun dərin kədərini və varoluşunun boşluğunu hiss etdirir. E. Mixaylova tərəfindən düzgün müəyyən edilən kimi, Peçorinin boşluğu və ümitsizliyi – «bu doymaz və amansız axtarışların acı nəticəsidir» (Myusse, 1997, s. 274).

Peçorinin ruhi həyatı çətin və mürəkkəbdir. Onun ruhunda davamlı olaraq həyatın mənası ilə bağlı faciəli suallar səslənir. O, insanların və ya taleyin qarşısında hər zaman güclü bir zövq tapmağa çalışır; bu zövq isə «ruhun hər mübarizədə qarşılaşdığı qeyri-müəyyən, amma güclü həzzidir». Amma eyni zamanda Peçorin yalnız məqsədsiz mübarizə ilə məşğul deyil. Məqsəd olmadan həyat tamlıqdan məhrum olur və ən əsası isə güclü şəxsiyyətin öz xoşbəxtliyinin və həyat missiyasının tamlığını dərk etməsinə mane olur. Peçorin bu məqsəd və mənanı tapmağa çalışarkən uğursuz olur: bəzən elmdə, bəzən sevgidə, bəzən ölümə oynamaqda axtarır; nəticədə acı gerçəyi qəbul edir ki, bütün həyatı hədəf olub (Hegel, 1971).

Yüksək romantik arzular yerini soyuqqanlı reallığa verir; ictimai xidmət ideallarının yerinə şəxsi hüquqların müdafiəsi yaranır. Yenidən romantik əsərlərində olduğu kimi, M. Y. Lermontov azad və qürurlu şəxsiyyəti — şərtləndirici zəncirlərdən azad olan və cəmiyyətlə mübarizə aparan fərdi qarşı qoyur (Solovyov, 1989).

Romanının ilk səhifələrindən etibarən “Bela” povestində M. Y. Lermontov Peçorini Qafqaza köçürür. Qafqaz — azadlıq diyarı, bütün üsyankar qəhrəmanlar üçün sözün həqiqi mənasında vəd olunmuş torpaqdır. Cəsarətlik, iradənin davamlılığı və «ürəyin doymazlığı» Peçorini dağlıqlarla yaxınlaşdırır. Təhlükəli və azad olan Qafqaz həyatı, qəhrəmanın enerjisini və iradəsini göstərən bir elementdir. E. Mixaylova qeyd edir: «Peçorin — şəxsiyyətlə cəmiyyət arasındakı disharmonik

münasibətin göstəricisidir; o — dağ cəmiyyətində insanla mühit arasındakı harmoniyanın ziddidir» (Myusse, 1997, s. 242).

Sivilizasiya insan şəxsiyyətinin şərtsizliyini tanıyaraq, insan şüurunu bütün xarici məhdudiyyətlərdən azad edib. Lakin şəxsiyyətin ideala doğru sonsuz arzusunu təsdiqləyərək, sivilizasiya onun əldə olunmasının mümkün olmadığını da göstərmişdir. Sivilizasiyanın bəhrəsi olan Peçorin digərlərinin taleyində fəal, lakin yad və məhvedici qüvvəyə çevrilir. O, sevdiyi dağlı qızını oğurlamaq və onun sevgisini qazanmaq üçün hər şeyə hazırdır. Belanı oğurladıqdan sonra Peçorin öz boşalmış ruhunu gözəl qadının sevgisi ilə doldurmağa çalışır. Ancaq onun sevgisini qazandıqdan sonra bu duyğudan razı qala bilmir, Belanı uzun müddət sevməyi bacarmır. Peçorin başa düşür ki, onun mübahisəli və reflektiv şəxsiyyəti ilə Belanın yumşaq, yaxşı və lakin inkişaf etməmiş insan təbiəti arasında böyük uçurumlar var. Və bu o deməkdir ki, Peçorin “vəhşi” sevgi ilə razılaşmır, ümumiyyətlə, sevgi onu razı edə bilmir. Sevgi şəxsiyyətin ideali və mənası ola bilməz; o, özünü dünyanın əsas maddi qüvvəsi kimi dərk edən şəxs üçün mənalı deyil. Belanın ölümü, iki mədəniyyətin – sivilizasiyanın və təbii həyatın mübarizəsinin qaçılmaz nəticəsi olaraq sonuncunun məhvinə işarə edir (Olridzh, 1975).

V. G. Belinski yazır: «Belanın sevgisi Peçorin üçün şirin içki dolu tam stəkandı ki, o birçə dəfə içdi və içində heç bir damcı qoymadı; amma onun ruhu bir stəkandan çox olan okean istəyirdi ki, hər dəqiqə ondan götürmək mümkün olsun və azalmadan davam etsin...» (Belinskiy, 1985, s. 48).

Peçorinin mürəkkəb psixologiyası və ikili xarakteri onun özündən ayrılmasına və axan həyatla razılaşmamasına imkan vermir. Onun parlaq və titan şəxsiyyəti öz arzuları və hökmü ilə təkdir. Öz varlığının mənasızlığını və absurdluğunu dərk edən qəhrəman həyatın boşluğunu aşmaq üçün yeni yollar axtarır. Soyuq və acı şübhələr Peçorinin şüurunu yeyir. Rəşionalizm – onun həyat tərzidir. O, unudulmaq və onu boğan “böyük boşluğu” unutmaq istəyir. Peçorinin qeyri-adi gücü ona ruhən balans gətirmir. İ. Vinogradov yazır: «Peçorin xarakterinin əsas psixoloji “sınırı”, onun həyatı, təşvişləri və hərəkətləri üçün əsas daxili mexanizmi – fərdilikdir» (Dolinina, 1975, s. 214).

Soyuq və sərt olan Peçorin dünyadakı hər şeydən çox özünə laqeyddir. O, bütün diqqətini özünə cəmləyir. Peçorin hesab edir ki, o özü reallığın mahiyyətidir və ondan önəmli heç nə yoxdur. Dünyanın qəfil zəifliyini düşünən qəhrəman şəxsiyyətinin dəyərini təsdiqləməyə çalışır. O, öz üzərində eksperimentlər aparır və özünü dəyərli subyekt kimi yoxlamaq istəyir. Orta əsrlərdə insan yalnız Tanrı varlığının müşahidəçisi idi. Peçorin isə yeni dövr insanı kimi özünü dərk etməyə və özünü təsdiqləməyə çalışır (Mikheylova, 1957).

Peçorin şəxsi iradəni ilahiləşdirməyə çalışır. Bu da onu təhlükələr və fırtınalara çəkir. M. Y. Lermontov “Taman” əsərində Peçorini qaçaqmalçıların dairəsinə atır. Onlar üçün yeganə qanun şəxsi azadlıqdır. Bu insanlar cəmiyyət normalarını və qanunlarını pozurlar. Peçorin onların sirrinə nüfuz etməyə can atır. Yenidən onun müdaxiləsi insanlara bədbəxtlik gətirir: Undina və Yanko yola salınır, yaşlı qadın tək-tənha qalır, kor uşaq uzun müddət ağlayır. Bu barədə Peçorin gündəliyində yazır: «Mən kədərləndim. Niyə taleyim məni sülhsevər qaçaqmalçıların dairəsinə atdı? Sanki hamar mənbəyə atılmış daş kimi onların sakitliyini narahat etdim...» (Merezhkovskiy, 1969, s. 504).

Bu insanların həyat macərası şəxsin fırtına və narahatlıq axtaran həyatını doldura bilməz. Və qaçaqmalçılarla görüşdən sonra yenidən Peçorinin ruhunda eyni boşluq yaranır. O, qəzəbli şəkildə bildirir: «... Mənim insan sevinci və bədbəxtliyi ilə nə işim var?!» (Merezhkovskiy, 1969, s. 509). Qətiyyətli iradəsi ona həyata məna verəcək məqsəd axtarışındadır. Lakin o, daim narazılıq hissi ilə bu məqsədin axtarışında ümitsizdir.

“Taman” əsəri xronoloji baxımdan romanda təsvir olunan hadisələrin başlanğıcını təşkil edir. Burada Peçorin xarakteri psixologiyasının təhlili ilə deyil, daha çox onun hərəkətləri və davranışları vasitəsilə açılır. Bu hissəni romanın əsas qəhrəmanının xarakterinin hadisə səviyyəsindəki açılışı kimi adlandırmaq olar. “Peçorinin jurnalı” psixoloji, “Fatalist” isə fəlsəfi səviyyələrdə qəhrəmanın xarakteri və şəxsiyyətinin açılmasına aid edilə bilər. “Knyajna Meri” əsərində M. Y. Lermontov Peçorini müasir cəmiyyətdə göstərir. Burada M. Y. Lermontov Peçorin ruhunun daha ətraflı və dərin psixoloji analizini təqdim edir. “Peçorinin jurnalı” – bu, şəxsin özünə qarşı amansız bir hekayəsidir, onun daxili sirrlərini ifşa edir. “Peçorinin jurnalı” – bu, “müdrək bir şəxsin öz üzərindəki nəticəsidir” (Merezhkovskiy, 1969, s. 491). Bu, şəxsin ruh həyatının etirafı və izahıdır. Özünü və

həyatın mənasını, daha doğrusu, mənasızlığını anlamağa çalışarkən Peçorin “öz zəifliklərini və pis vərdişlərini amansızca ortaya qoyurdu” (Merezhkovskiy, 1969, s. 498). Qəhrəman daxili uçurumu aşmağa çalışır. Peçorində bütün ruhi qüvvələrin gərginliyi, əzabları və XIX əsr insanının ürəyindəki daimi ağrı – bütün bu dövrün ictimai və mənəvi dəyərlərinə olan ümumi xəyanət və inamsızlıq nəticəsində yaranmışdır; eyni zamanda, bu mənasız və absurd həyatın qətiyyətlə məhkumluğu da onun taleyidir. A. Kamyu yazır: «Absurd insanda» – «dərin mənaya inam yoxdur. O, hadisələr üzərində qaçır, isti və heyranedicilik obrazları toplayır, sonra isə onları yandırır» (Lermontov, 1984, s. 273). Peçorinin mübarizəsi ümidin olmamasını və şüurlu narazılığı ehtiva edir. N. Dolinina yazır: «Peçorində həm ehtirasların gücü, həm də yaxşılığa meyl var; onun faciəsi odur ki, o, çox vaxt boş gedən qüvvələrin çox olduğunu dərk edir; o, yalnız öz çatışmazlıqlarından deyil, həm də öz üstünlüklərindən əziyyət çəkir» (Kamyu, 1989, s. 302). Peçorin azadlığı yüksək qiymətləndirir, lakin eyni zamanda bu azadlıqla necə davranacağını bilmir: «Məndə nə var ki?.. Mən özümü haraya hazırlayıram? Gələcəkdən nə gözləyirəm?.. Düzdür, heç nə» (Merezhkovskiy, 1969, s. 558). Ümitsiz insan özünü belə dərk etdikdə, artıq gələcəyə aid olmur. Əbədi azadlıq şanslarını məhv edərək, Peçorin tam sərbəst hərəkət imkanını təsəvvür edir. Çünki əbədi azadlıq və gələcəyə inam yoxdursa, bu insanın mövcud qüvvələrinin artması və şəxsi iradəsinin inkişafı ilə nəticələnir. Öz arzusunu və müvəqqəti zövqünü təmin etmək üçün o, başqa bir insanın taleyi ilə oynaya bilər və onun şəxsiyyətini manipulyasiya edə bilər. Belə psixologiya və qəhrəmanın davranışı bədbəxtliyin hüququ ilə izah oluna bilər. Peçorin mənəvi və ruhi cəhətdən zəifləmişdir. Öz həyatının mənasızlığını hiss edərək başqalarının həyatına da qiymət vermir. Peçorinin insan taleyinə laqeydliyi onun öz həyatı və taleyinə laqeydliyinin nəticəsidir. Özündən ümitsizləşmiş və həyatını heç sayan o, başqalarının həyatına da dəyər vermir. Peçorinin digər insanlara qarşı sərt və amansız münasibəti onun özünə qarşı eyni münasibətin nəticəsidir. O, mənəvi baxımdan ciddi yaralanmışdır. O, yalnız dünyadan deyil, ətrafındakı aləmdən də razı deyil və özü ilə barışmışdır. Özünü amansızca yargılasa da, başqalarına qarşı mərhəmət göstərmir. Peçorin gündəliyinə yazır: «Mümkündürmü ki, mənim yeganə məqsədim yer üzündə başqalarının ümidlərini məhv etməkdir?» (Merezhkovskiy, 1969, s. 546). Beləcə, Peçorin obrazı ilə şəxsiyyətin iradəsinin azadlığı məsələsini yalnız sosial aspektdə deyil, həm də tarixi inkişafın nəticəsi kimi anlamağa çalışdıq; onu ümumi insan tarixində bir mərhələ kimi qiymətləndirdik. M. Y. Lermontovun insanı ümumi tarixi inkişafın mühüm mərhələlərindən biri kimi qeyd edirik. Peçorin anladı ki, insan öz taleyini müəyyən etməkdə azaddır; lakin bu azadlıq ona bəla başa gəlir və tam reallaşa bilməz. Peçorin Tanrının insanın üzərindəki hökmranlığına inanmaq istəmir. Digər tərəfdən fəvqəladə qüvvə olan cəmiyyətin, onun taleyini müəyyən etməsini də qəbul etmir. Kosmosun və Tanrının hakimiyyətindən azad olan insan cəmiyyətin hakimiyyəti altına düşür; insanların cəmiyyətlə bağlı asılılığı onların iradəsinin yeni məhdudiyyət formasıdır. Buna görə də M. Y. Lermontovun qəhrəmanı olan insanı sosial determinizmlə sadələşdirmək ədalətli olmazdı. A. S. Puşkindən sonrakı rus ədəbiyyatı M. Y. Lermontov və N. V. Qoqol vasitəsilə ümumi insani və global məsələlər üzərində işləməyə başladı ki, bunlar Tolstoyun və Dostoyevskinin əsərlərində daha dərin və geniş şəkildə işlənmişdir. Lakin bu dərin fəlsəfi-psixoloji analizlərin başlanğıcı məhz M. Y. Lermontovdan başlamışdır (Vinogradov, 1964).

Nəticə

M. Lermontov rus ədəbiyyatında psixoloji roman janrının ilk yaradıcılarından biridir. İnsan, onun mürəkkəb daxili dünyası və psixologiyası yazıçının diqqət mərkəzindədir. İncəsənət və ədəbiyyat mövcud olduqca, onun əsas məqsədi insanın təsviridir. Şairin dərin inamına görə, insan öz varlığını tamamlamaq üçün öz vəzifələrində və əməllərində azad olmalıdır. Eyni zamanda, o aydın bilirdi ki, iradə azadlığının qətiyyətlə vurğulanması şəxsiyyəti cəmiyyətdə mövcud olan qəti və etik prinsiplərlə ziddiyyətə salır.

M. Lermontovun şəxsiyyət anlayışı Avropa estetik düşüncəsində və ədəbiyyatında şəxsiyyət məsələsinin təbii və məntiqi davamıdır. Bu fikir Renessans dövründən XIX əsrin ilk yarısına qədər olan dövrdə formalaşmışdır. Yaradıcılığında Lermontov şəxsiyyətin iradə azadlığını qətiyyətlə vurğulamışdır və onu insanın taleyinin əvvəlcədən müəyyən olunması, onun qeyri-şəxsi və ilahi

qüvvələrdən asılılığı, fatalizm və təslimçilik prinsipinə qarşı qoymuşdur. Buna görə də, Lermontovun əsərlərinin əsas ruhu yüksək və azad şəxsiyyətin faciəli itaətsizliyi olmuşdur.

İradə azadlığı Lermontov üçün şəxsiyyətin ruhani həyatının ən dolğun ifadələrindən biri idi. Demək olar ki, onun bütün qəhrəmanları azadlıq arzusundaırlar. Mübarizə və özünü təsdiqləmə ideyası onların xarakterinin və həyat prinsipinin ayrılmaz hissəsidir. İradə azadlığı ideyasını həyata keçirərək, şəxsiyyət öz “mən”ini ifadə edir və aliliyini təsdiqləyir.

Ədəbiyyat

1. Asmus, V. F. (1996). *Krug idey M. Yu. Lermontova. Voprosy teorii i istorii estetiki*, 395–412.
2. Belinskiy, V. G. (1985). Stat’i i retsenzii 1840–1844 gg. In *M. Yu. Lermontov v russkoy kritike*, 17–209.
3. Dolinina, N. P. (1975). *Pechorin i nashe vremya*. Leningrad: Detskaya literatura.
4. Gegel’, G. V. (1971). *Estetika* (Vols. 1–2). Nauka.
5. Kamyu, A. (1989). Mif o Sizife: Esse ob absurde. In *Sumerki bogov*, 295–301.
6. Lermontov, M. Yu. (1984). *Esse* (Vols. 1–2). Pravda.
7. Merezhkovskiy, D. S. (1969). M. Yu. Lermontov – poet sverkhchelovechestva. In *Izbrannoye*, 490.
8. Mikhaylova, Ye. N. (1957). *Proza M. Yu. Lermontova*. Goslitizdat.
9. Myusse, A. (1997). *Izbrannyye proizvedeniya*. Khudozhestvennaya literatura.
10. Olridzh, Dzh. (1975). Pisatel’ v ideologicheskikh dzhunglyakh. In *Sud’by romana*.
11. Osmolovskiy, O. N. (1981). Ideya lichnosti i metod yeyo raskrytiya v romane M. Yu. Lermontova «Geroy nashego vremeni». In *F. M. Dostoyevskiy i russkiy psikhologicheskiy roman*. Ştiinţa, 290.
12. Shevchenko, T. G. (1962). O svoyeobrazii metoda psikhologicheskogo analiza v romane M. Yu. Lermontova «Geroy nashego vremeni». *Uchenyye zapiski Kharkovskogo universiteta. Trudy filologicheskogo fakulteta*, 10, 91.
13. Solov’yov, V. S. (1989). *Chteniya po teologii*. In *Solov’yov V. S. Sost.* (Vols. 1–2).
14. Vinogradov, I. A. (1964). Filosofskiy roman M. Yu. Lermontova. *Novyy mir*, (10), 120–231.

Daxil oldu: 07.02.2025

Qəbul edildi: 02.07.2025